

Că cine pe pământu nu iartă
Nu-l iartă nici cerescul Tată.

Dragii mei vecini, vecine,
Pe aci nu-ți mai fi cu mine.
La toți care amu muncită
Lucruri bune am isprăvită.

Pe acasă nu mă căutați
Că de azi nu mă aflați
Că de icea îmi facu mutare,
Mă duc azi spre mormântare,

Colo la Biserică
Spre odihnă veșnică,
Acolo m-oi odihni
Până atunci când va veni

Dulcele Mântuitoru
Să învie pe muritoriu.
Ziceți toți din inimioară
Să fie țărna ușoară.

Vă rugați la Domnul Sfântu
Pururea în veci aminu.

La înmormântarea lui
Aleșandru Tâmaș, 13 mai 1986.

1336

De-ăr munci totu omul anume
Pentru ceriu câtu pentru lume
Când s-ar găta a lui traiu
De-a dreptu s-ar duce în raiu.

Dar omul câtu el trăiește
Totu pentru lume el muncește,
Își face case cu etage
Tocma ca nește pălate.

După ce o mobilatu
În casă n-o mai intratu,
Își face altă căsuță
Lângă ié, dar maiu micuță

Și acolo lăcuiește,
Casa mare o ăprimește,
De acolu se uită las ea
Mai mult ca la Biserică.

Dară moartea în urma sa
Și ié vine cu coasa
Și-n colibi, dar și-n pălate,
În totu locul ié străbate.

Și din casă luminată
Te duce în groapa întunecată,
Pe toți ii intră pe o ușă,
Îi face prafu și cenușă.

Totu ce în lume ai adunatul,
Toate în lume le-ai lăsatul,
Neamuri, pretini, cum cuvântu
Te petrec până la mormântu.

BRUNO MAZZONI

Inscripțiile grăitoare ale Cimitirului de la Săpânța

INTRODUCERE

1. Regiunea Maramureșului și complexul funerar de la Săpânța

Regiunea ce poartă denumirea istorică de Maramureș, situată la extremitatea septentrională a teritoriului daco-roman, se constituie din punct de vedere geografic- dintr-o binecunoscută depresiune intracarpatică, se întinde chiar și dincolo de actuala frontieră românească de stat. Închisă de un brâu muntos cu diferite altitudini, cuprinde numeroase văi străbătute de mai multe cursuri de apă, afluenți ai Tisei, importanți pentru transportul fluvial al bogățiilor și mai cu seamă a celor forestiere ale regiunii care se mai caracterizează, din punct de vedere economic și prin exploatare minieră(minereuri și sare), creșterea animalelor(ovine și bovine) și activitățile conexe, pomicultură și, în mai mică măsură - agricultura; elemente care marchează existența cotidiană a indivizilor și care apar, aşadar, în mod semnificativ, în inscripțiile cimitirului parohial din Săpânța.

În timp ce teritoriul situat la nord de Tisa, râul care demarcă o linie naturală de graniță între Ucraina și România, este în majoritate ucraineană, aria Maramureșului "românesc", ce numără cca 200.000 de locuitori, cunoaște o polivalență a românilor; în fapt, apar inserați ruteni (sau ucraineni), mai ales în Valea Vișeului, și unguri și se mai înregistrează câteva prezențe saxone, dar cea mai mare parte a satelor de acest fel par să aibă mai degrabă o populație bilingvă, nu doar mixtă. Comunitățile evreiești, dedicate prin tradiție comerțului și agriculturii, cu o consistență procentuală mai mare decât în alte regiuni românești și cu o discretă prezență în orașul Sighet (unde s-a născut, printre alții, Elie Wiesel), au dispărut în mod tragic din Maramureș - și împreună, și mai mult decât altele, au fost sterse din memoria istorică - în urma deportărilor hitleriste în masă din anul 1944.

Satul Săpânța, situat aproape la confluența cursului de apă omonim cu Tisa, are o populație de circa 3500 de locuitori, în majoritate românească, și este aproape echidistant față de satul Remetea, la vest, cu o populație ucraineană, și de Câmpulung la Tisa, la est, cu populație maghiară. În ceea ce privește recunoscuta conservare, pe plan etnografic, a populațiilor din regiunea Maramureșului, ni se pare că putem împărtăși considerațiile exprimate de Magdalena Vulpe(Vulpe, 1984; p. 321-322) împreună cu rezervele referitoare la un generic determinism geografic, prezent la Tache Papahagi, care în lăudabila și de pionierat monografie din 1925, rămânea legat de numeroase postulate și prejudecăți pozitiviste (cf. Papahagi, 1981, p.81 și urmă.) Existența istorică, alături de acel râu, de un sistem de străzi și drumuri interregionale -precum și prezența contactelor politice și culturale cu celelalte regiuni românești, încă din epoca medievală, dau într-adevăr dreptate celor mai ample coordonate între care trebuie interpretate pe plan lingvistic, nu numai demoantropologic, caracterele specifice ale acelei comunități. De aceea, trebuie căutate probabil în altă parte motivele stabilității etnico - culturale a identității maramureșene, făcând mai degrabă referire la un nivel socio - politic mai complex, pentru studiul căruia se relevă de mare utilitate istoricele cercetări ale lui Radu Popa(Popa,1997).

Reconstituind țesutul societății feudale a regiunii, Popa a pus în lumină dezvoltarea deosebită a instituției cnezatului: în frunte cu puținii cneji "de vale" în care cele mai multe sate se găseau sub controlul unui "domn" în Maramureșul istoric al secolelor XIV - XV, cnezatele de sat, mai modeste, din punct de vedere economic, erau în mâinile a 40 de familii diferite. Recunoscuți în rangul de mică nobilime de către Coroana Ungariei mai întâi, și apoi, în parte de Curtea de la Viena, acești

În grădina lui Pandele
Este-un pom plin cu mărgele,

Colecția AUGUSTIN MICU, Cicârlău, 1994.
De la Elisabeta Pop, 34 ani.

La culoare-s roșii toate,
Cu codițe-mperecheate.

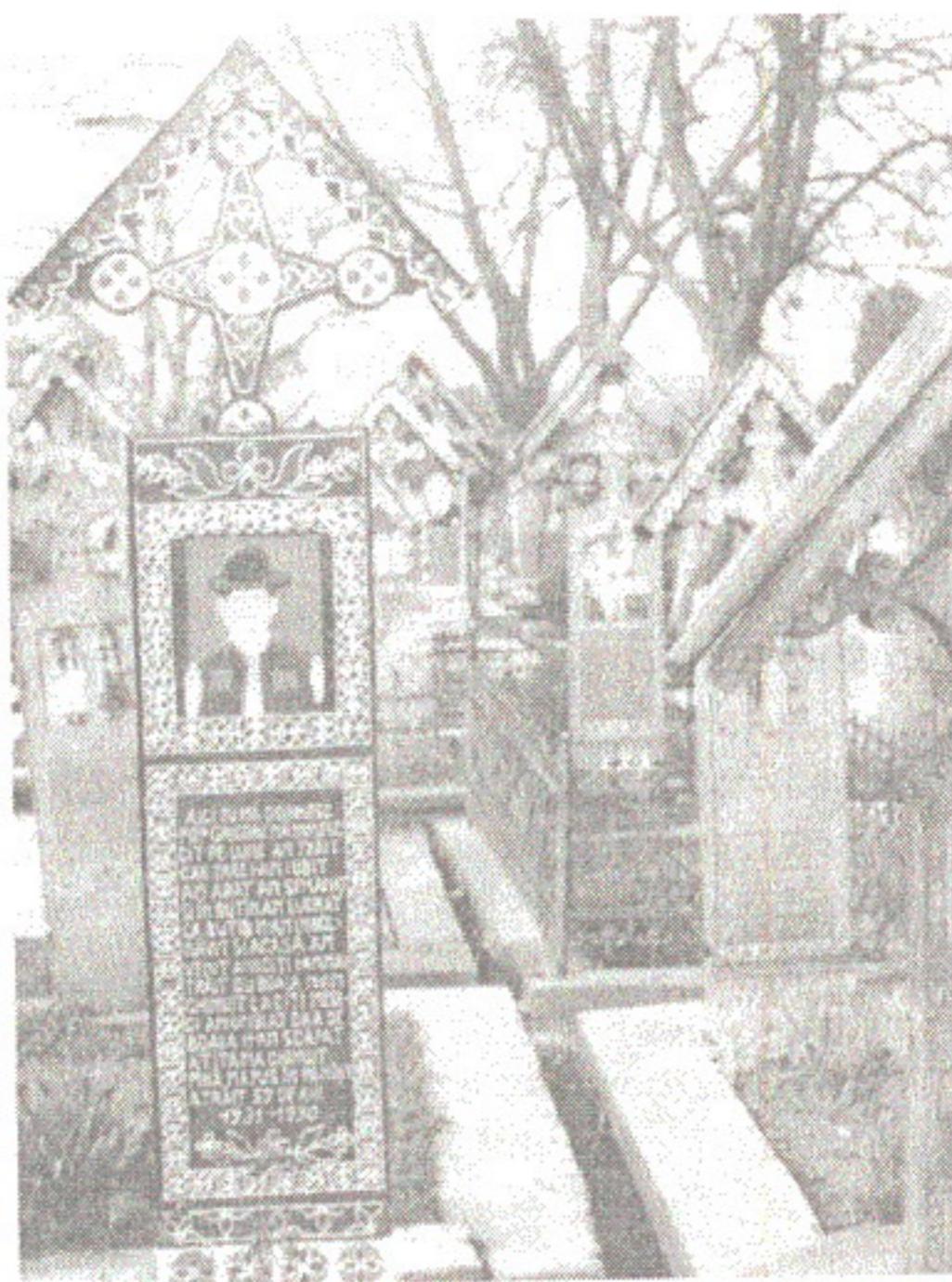
(Cireșele)

cneji, mai puțin tentați de alți "domni" români de "cursus honorum"- poate și din cauza marginalității teritoriilor și a resurselor economice reduse le-au shimbăt cu valorile identitare care au fost puțin câte puțin împărtășite de obștile rurale crescând, până la crearea unei difuze conștiințe colective. Efect al unui asemenea proces istorico - social, este mândria cu care, chiar și astăzi, populațiile din satele românești din Maramureș, revendicându-și propria "autohtonie", tind să salveze valorile cele mai autentice ale Ethosului lor istoric. Atașamentul cel mai general al diverselor comunități sătești la valori și manifestări culturale considerate ancestrale, în forme - mai mult sau mai puțin mitizate și ca efect al impulsurilor/intervențiilor externe au cunoscut, de asemenea, "un" uz politic al unor astfel de valori din partea grupurilor conducătoare centrale, în cursul diferitelor stagiuni ce au degradat timpurile istoriei românești din sec. XX. În deceniile comuniste, și în perioada ceaușistă, această opțiune - cu recursul la valorizarea și difuzarea bogatului patrimoniu de forme artistice populare tradiționale, însă până la impure forme neofolclorice - a adus în elogiole cronicilor jurnalistice și citadine, activitatea creatoare a meșterilor populari cum a fost de exemplu sculptorul moldovean Neculai Popa, renumit pentru primitivismul neoliticizant al creațiilor sale, și inițiatorul și creatorul crucilor inscripționate și pictate ale cimitirului din Săpânța, Ion Stan Pătraș, autorul textelor scrise pe acestea. Astfel, marea atenție acordată cimitirului de la Săpânța de către regimul român în ultimii 40 de ani, poate servi ca exemplu-etalon pentru a sonda oscilațiile politicii culturale.

Începând cu a doua jumătate a anilor '50 am asistat la o emfatizare a caracterului genuin și laic, atât al inscripțiilor - a căror latură satinică, de altfel moderată, s-a vrut a fi subliniată ca și presupusă componentă desacralizantă - cât și al imaginilor, al căror cromatism viu a fost interpretat după un clișeu național - popular. Tocmai aceste trăsături conduc la sintagma "cimitirul vesel", expresie de mentalitate turistică, ce nu are o legătură reală cu fondul conceptual specific (Savonea, 1980:16) al fenomenului Săpânța. Adopția sa de către cultura "oficială" în anii '70 a generat, pe drept cuvânt, un refuz snob din partea elitelor intelectuale românești, astfel că întregul complex din cimitir continuă să fie și azi obiect de studiu pentru cercetători, cu precădere străini (amintim aici, spre exemplu lucrările Misiunii etnografice italiene în Maramureș, conduse de Cristina Popa, de la Universitatea din Perugia)

1.1. Opera lui Ion Stan Pătraș

Născut la Săpânța în 1908 dintr-o veche familie din sat, Ion Stan Pătraș, rămas orfan de tată, căzut în primul război mondial (vezi Epitafuri 197, 167 și 63), a desfășurat mai multe activități legate de prelucrarea lemnului; de la tăiat păduri până la profesor în Școala populară de artă, unde a format numeroși elevi tâmplari. Începând cu jumătatea anilor '30 maestrul care-și cunoștea bine meseria, încât a creat bogate portale sculptate caselor din sat și din împrejurimi, începe să sculpteze cruci de morminte și să le picteze. Pentru a le proteja de agenții atmosferici, introduce, rând pe rând, pe lângă numele defunctului și data morții, mai întâi o scurtă frază, aşadar anumite cuvinte rostite de mortul însuși. La albastrul intens al

Ioan Pop: Cimitirul din Săpânța

Apoi tu meri mai departe
Numai cu a tale fapte,
Acele de față or sta
Când Domnul te-a judeca.

Pentru aceeia tu, creștine,
De Tânăr fă numai bine,
Să ai tu comoară în ceriu
Unde muritorii mergu.

Cele zece porunci de-i păzi
Domnul cu dragu te-a primi
Sus în ceata dreptilor
În odihna veciloru.

Veniți fii, fiicele mele
Și voi gineri, nurorele,
Până la mama voastă dulce
Că azi vă lasă și se duce,
Unde o mărsu și a vostu tată,
Merg că acolo mă așteaptă.

Tocma pe sfântu Ilie
Îmi facu drumu de vecie.
Marie și cu Vasile,
Rămas bun la despărțire.

Și Mihaiu, din Berința,
Gavrilă și Maria,
Iluță din Lăscăia -
Pe toți mama v-a lăsa.

Și Floare și cu Justinu,
Noi acum ne despărțim.
Io, dacă am bătrânatu și slăbitu
În casa voastă m-ați primitu,

Până în clipa de pe urmă
Voi mi-ați fostu sprijonare bună,
Dumnezeu vă răsplătească
Cu împărația cerească.

Petre și cu Rizuca,
De azi nu mi-ți mai vedea
Că am rămasu fără putere,
Pe acolo altu n-oi mere.

Dragii mei fii, nepoți, nepoate,
Mă iertați acum de toate
Și dacă ducu-mă de aici
Pe mine să mă pomeniți.

Frate Gavril cu Ioană,
Cu nepoți și cu nepoate
Dați-mi cu toții iertare
Acuma la despărțire.

Nănași, cuscri, cumnăți, cumnate,
Veri, vere, nepoți, nepoate,
Noi de acumă niciodată
N-om petrece laolaltă.

Și voi, vecini și vecine,
Mai dați mâna azi cu mine
Că mai mult noi, niciodată,
Pe aici n-om fi laolaltă.

La cinstita adunare,
La toți mă rogu de iertare,
Vă rugați la Domnul sfântu
Pentru mine în veci amin.

La înmormântarea
Ioanei Rogojanu, 19 iulie 1986.

1337

Iată steaua vieții mele
Au căzutu azi dintre stele
Și al meu soare o apusu,
Mi-a sosit ora de dusu

În ziua de sfântu Haralambie,
Trista noastă despărțire.
Veniți, fii, fiicele mele,
Gineri și nurorele,

Cu toți mâna să dămu,
De azi nu ne mai vedemur,
De acuma noi niciodată
N-om petrece laolaltă.

Mihai și cu Rizuca,
Acum pe toți v-oi lăsa
Că de când eu am slăbitu
Voi de mine ați grăbitu,

Până în clipa de pe urmă
Voi mi-ați fostu sprijoană bună,
Cu de toate m-ați servit
Pân' mi-am datu al meu sfârșitu.

De toate vă mulțumescu
Când de voi mă despărțescu,
Dumnezeu vă răsplătească
Cu împărăția Cerească.

Dar cu nepoate și nepoți,
Ziua bună vă zicu la toți
Și vă rugați lui Dumnezeu
Și pentru sufletul meu.

Văsălică cu Părască,
Mai veniți la mine o dată,
Cu nepoate și nepoți -
Rămas bun vă zicu la toți.

Ustină și cu Avramu,
Zile alte nu mai amu
Să mai fiu cândva cu voi
Că mă duc de pe la noi.

Vină, al meu fiu Ionu,
Că io-m petrec veșnicul somnu,
Cu soața, nepoți, nepoate -
Azi vă lasu pe toți, pe toate.

fondului imaginii s-au adăugat motive decorative geometrice și florale diverse, în tonalități de roșu, galben, verde, alb, negru, mai întâi delicate și apoi, încet - încet, tot mai vii și uneori stridente (cf. Bogdan, 1958, 1999; Savonea, 1980, 14 - 16.) Caracterele grafice ale inscripțiilor, sculptate în semn și pictate în alb sunt mereu majuscule, din motive tehnice de înțeles, dar poate și pentru că se pare că Ion Stan Pătraș nu folosea literele mici nici măcar în schița de hârtie a textului epigrafic. În realitate, nivelul mai degrabă inferior al alfabetizării meșterului este confirmat de incoerența ortografico - gramaticală pe plan textual, așa cum se va vedea ulterior în partea lingvistică a acestei introduceri. În partea superioară a crucii, mai exact deasupra epigrafului se găsește reprezentarea în basorelief a defunctului, adesea prezentat în desfășurarea muncii obișnuite sau în circumstanțe accidentale ale morții. Acest tip de imagine prezintă o evoluție a sa, într-un fel paralelă celei a dezvoltării textului versificat, de la o simplă figură, prevalent statică și unică, spre un dinamism mai mare și o creștere a numărului de personaje reprezentate în mici tablouri care devin adesea, adevărate scene narative, la care cuvintele prilejuite de către defunct îl trimit uneori pe cititor pentru o mai completă ilustrare a conținutului verbal.

Inovația introdusă în uzul epigrafului tombal de la Săpânța a avut, în cursul anilor, consensul locuitorilor din sat care, doar într-o mică măsură au dat sugestii autorului. Crucile erau concepute de Ion Stan Pătraș, autonom, la cererea familiei defunctului, care se îngrijea apoi, aprox. la fiecare zece ani, când posibilitățile economice o permiteau, de revopsirea crucii. Piatra funerară era pusă la locul ei doar la câteva luni după moarte, uneori chiar după mai mulți ani (în special pentru rudele decedate departe de sat, sau pentru că erau pe front, precum în Epitafele: 47, 163, 167; sau pentru că fuseseră prizonieri politici, vezi 203.) Se întâlnesc și exemple de cruci comandate și executate înainte de moartea persoanei în cauză (vezi 168). În unele cazuri, imaginea și textul indică înhumarea a doi sau mai mulți membri ai aceleiași familii; mai interesant este cazul în care aceeași cruce are ambele fețe pictate și inscripționate, dedicate soților sau celor de același sânge, unde inscripția mai recentă implică o reposiționare a pietrei funerare, astfel încât astfel vechiul recto devine verso. În decenile mai apropiate de zilele noastre tendința de amplificare a textului epigrafic oferă chiar cazuri de cruci cu dublă imagine și epitaf unic dispus pe cele două fețe ale pietrei funerare. (pare posibil de individualizat o tipologie a acestora conform căreia textul și imaginea prezintă pe o parte datele biografice ale defunctului, iar pe cealaltă parte circumstanțele morții: a se vedea epitafele: 127, 137, 138 etc.) Când crucile sunt deosebit de degradate sunt luate de pe mormânt și sunt arse după un ritual; altele, cele față de care există mai puțin interes din partea rudelor - sunt astăzi păstrate în casa memorială a lui Pătraș sau sunt cedate diferitelor muzei românești și nu sînt destinate colecțiilor private.

D. Iuga: Înmormântare-nuntă, Valea Stejarului

În deluț, lângă cărare,

Se vede o cușmă mare.

(EIEI)

Locurile rămase libere sunt puse din nou în vânzare de către biserica parohială din Săpânța, ceea ce lasă loc unui continuu proces de transformare și rearanjare a spațiului cimitirului în jurul bisericii, de altfel în expansiune grație disponibilității ariei înconjurătoare. Poate fi amintit chiar faptul că în comuna Săpânța, în afară de cimitirul parohial, ale cărui inscripții vor fi reproduse în carte, mai există un cimitir greco - catolic mai vechi, cu cruci sculptate în lemn, dar în mare măsură ilizibile, în parte chiar opere ale lui Pătraș - un cimitir adventist și ceea ce a mai rămas din cimitirul evreiesc. În special pe plan istoric, în anul 1948, ca efect al presunilor externe asupra lumii confesionale, provenite din instaurarea regimului

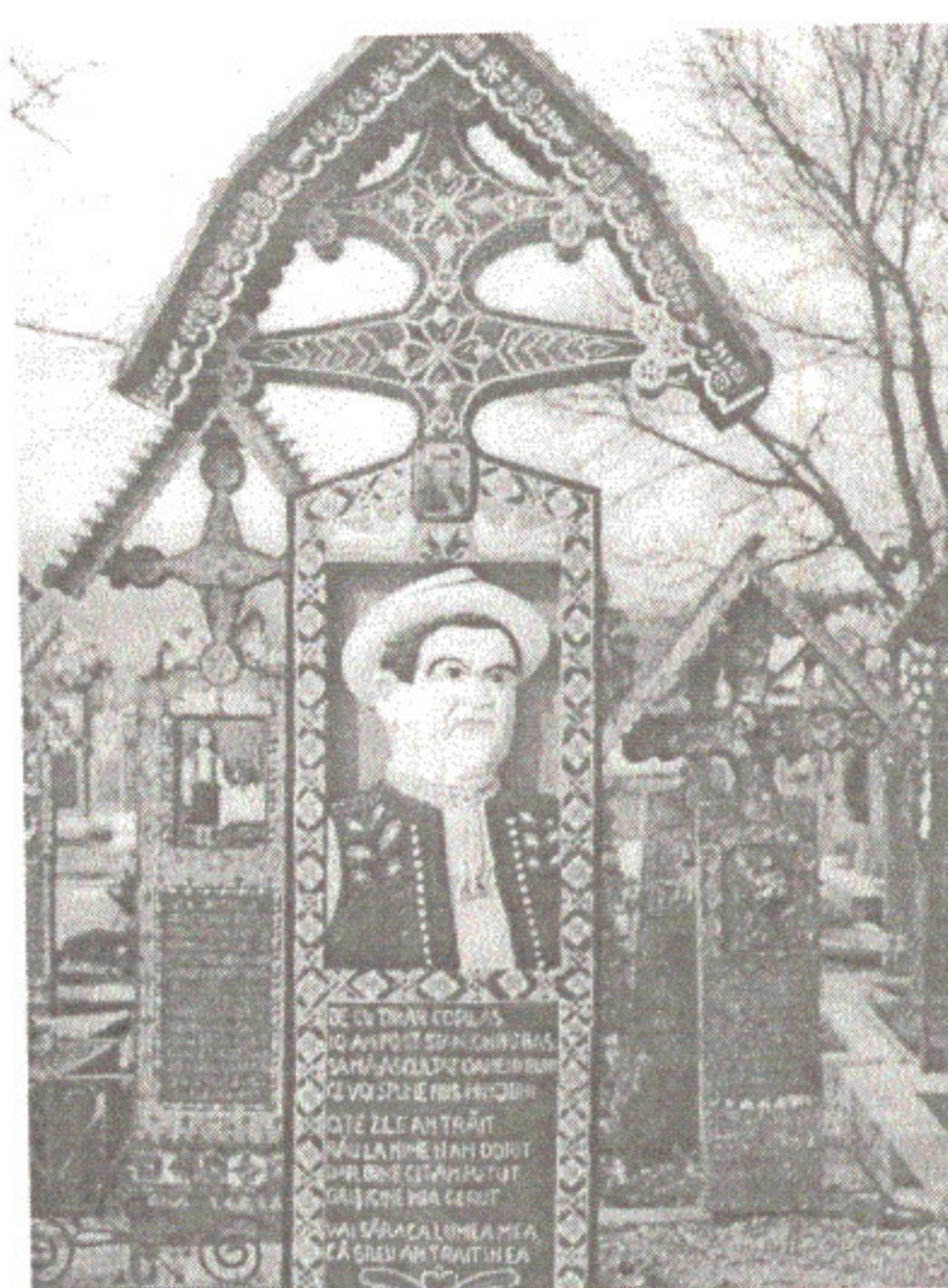
"popular" de marcă stalinistă, biserică greco-catolică predominantă de secole în regiune, este oficial dezmembrată și este închis clerul care nu acceptă trecerea la ritul greco - ortodox (cu unele nuclee de rezistență în munții învecinați, după cum ilustrează în mod elocvent epitafele 203 și 244). Laicizarea forțată a vieții publice se reflectă într-un fel și în repertoriul iconografic utilizat până atunci de Ion Stan Pătraș: unele simboluri religioase - imagini de sfinți, de îngeri, ale crucificării - nu mai sunt folosite și se reduc reprezentările prelaților (rămâne totuși un unicat, prezența imaginii unui Papă, Pius al XII-lea, pe o cruce din 1939). Începând cu a doua jumătate a anilor '30, Pătraș a inițiat o activitate care, încet, încet, a avut parte de colaborarea unora dintre elevii săi (să-i amintim pe Gheorghe Stan, Toader Stan, nepotul Toader Turda și Vasile Stan (zis Colțun, care a abandonat, odată cu trecerea la credința adventistă, pictura crucilor) și care a continuat și după 1977, anul morții maestrului, mulțumită ucenicilor săi. Astfel, în repertoriul crucilor, pot fi întâlnite oscilații în grafie, în dispunerea compartimentelor figurative, în calitatea desenului, câteodată mai rafinat, câteodată mai naiv, fără ca aceasta să permită, totuși, stabilirea cu exactitate a autorilor. Actualmente lucrul e dus mai departe de Dumitru Pop, zis Tincu, născut în 1955 (semnatura sa apare deja pe o cruce din 1978, sub forma unui hipocoristic: Mitică, epitaful 149) și, de asemenea de Gheorghe Stan, fiul lui Toader Stan, deja ucenic al lui Pătraș. Dumitru Pop, care este și păstrătorul casei memoriale a maestrului, conservă patru caiete care au aparținut lui Ion Stan Pătraș, în care sînt transcrise textele multor cruci asăzi inexistente. Testamentul cuprinde și un lung text dactilografiat, un fel de autobiografie în versuri, compusă de meșter pentru memoria postumă și doar în mică parte redată pe crucea sa, care e, de altfel, unica ce prezintă o inscripție cu împărțire strophică (cu un adaos versificat și pe o a treia latură a acesteia: a se vedea epitaful 197 și Tabelele I, II, și IV).

Întregul text care ne consemnează datele memoriale cele mai importante ale vieții meșterului, cu evocarea cercului familial și a diversilor prieteni din sat este expresia elocventă a ierarhiilor și a valorilor sociale ce stăpânesc existența unei comunități rurale dintr-o arie marginală. și din această cauză, am decis să reproducem integral, în finalul acestei prime secțiuni, acel text pus la dispoziția noastră de meșterul Dumitru Pop, mulțumită interesului colegului Dumitru Iuga, din Baia Mare.

(Continuare în nr. următor)

- Din volumul „Le iscrizioni parlanti del cimitero di Săpânța“, Edizioni ETS, 1999

In românește de MIRELA DAN

Ioan Pop: Crucea lui Ion Stan Pătraș

Când pe acasă îți veni
Pe mine nu mi-ț găsi
Că mă duc de pe aicea
Unde o mărs și maică-ta,

La odihnă-n cimitiru
Unde toți oamenii vinu,
Până trâmbita a sună
Și oamenii or învia.

Dragii mei, frați și surori,
Mi-o cătatu numai să moriu,
Dar vă zicu un rămas bun
Acum când vă las, mă duc.

Rămas bun, Gavrilă și Nuțu,
Nu mi-ț mai vedea mai mult;
Surori, Ioana, Irină
Și Anucă din Lăscăie,
Vin, Maria și Costin,
Nu ne-om mai vedea șohan.

Am plinitu ani 82
Când mă duc azi dintre voi
Pe o cărare neumblată,
N-oi înturna niciodată.

Nănaș, cuscri, cumnați, cumnate,
Cu veri, nepoți și nepoate,
Toți căți la mine ați venită,
Mă iertați la despărțitu.

La pretini, vecini, vecine,
Vă dorescu un mare bine,
Pe acasă nu mă căutați
Că de azi nu mă aflați

Că de icea îmi facu mutare,
Mă duc azi spre mormântare,
Colo la Biserică
Spre odihnă veșnică.

La cinstita adunare
Mă rogu la toți de iertare,
La toți care la mine ați venită,
Mă iertați la despărțitu.

Ziceți toți cu multă sete
Domnul sfântu ca să mă ierte,
Vă rugați la Domnul sfântu
Pentru mine, în veci aminu.
La înmormântarea lui Gheorghe Rogojan,
12 februarie 1987.

Gre-i viața la bătrâni
În astă lume de chinu,
Gre-i viața pe pământu
La omul încărunțit.

Cându durerea mare vine
Și-l încarcă de suspine